

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK, ALİ EMİRİ EFENDİ’Yİ NASIL BULDU?

How did Dîvânu Lugâti’t-Türk find the Ali Emiri Efendi?

Feyzi ERSOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 79-93

Öz: Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün ilginç bir bulunuş hikâyesi vardır. Kilisli Rıfat’ın naklettiği bu hikâye, Türkoloji camiasında genel kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Hikâyeye göre, Ali Emiri Efendi, sahaflar çarşısında Burhan Efendi’nin dükkânında kitabı tesadüf eseri görmüş ve eserin kıymetini hemen anlayarak onu satın almıştır. Ancak Ali Emiri Efendi’nin *Tarih ve Edebiyat* dergisinde kendi kaleminden çıkan “Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti?” başlıklı yazısında kitabın bulunuşuna ilişkin farklı bilgiler yer almaktadır. Bu makalede ağırlıklı olarak Dîvân’ın bulunuşuna ilişkin Ali Emiri Efendi’nin az bilinen yazısı değerlendirilmiştir. Ayrıca eserin bulunuşundan ilk yayınına kadar olan süreç ile ilgili bir tarihlendirme denemesi de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti’t-Türk, Ali Emiri Efendi, Tarih ve Edebiyat, Kilisli Rıfat.

Abstract: Dîvânu Lugâti’t-Türk has an interesting story of discovery. The story, recited by Kilisli Rıfat, received broad acceptance among Turkology community and became widespread. According to the story, Ali Emiri Efendi saw the book incidentally in a bibliopole owned by Burhan Efendi. Then, he immediately appreciated the value of the work and bought it. However, there is different information in the article, titled “Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti (How did National Library Come into Existence?)” penned by Ali Emiri Efendi and published in *Journal of Tarih ve Edebiyat*, concerning the discovery of Dîvân. In the present article, the lesser known writing of Ali Emiri Efendi has been evaluated. In addition, a trial of dating has been practiced for the process beginning with the discovery of the work and until the first publication of it had been made.

Keywords: Dîvânu Lugâti’t-Türk, Ali Emiri Efendi, Tarih ve Edebiyat, Kilisli Rıfat.

Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün elimizde bulunan tek nüshası, bilindiği gibi İstanbul’da Millet Kütüphanesi’ndedir. Bu nüsha, Sâveli Muhammed tarafından 1266’da istinsah edilmiştir. Dîvân, Vaniogullarından Ahmet Nazif Paşa’nın elinde 1905’e kadar muhafaza edilmiş, sonra aile eşrafından bir hanım tarafından kitapçı Burhan Efendi’ye getirilerek onun vasıtasıyla Ali Emiri Efendi’ye satılmıştır.

Dîvân’ın bu yegâne nüshasının pek çok kişi tarafından da bilinen bulunuş hikâyesi ilginçtir. Hikâyeye göre, sahaflar çarşısında Burhan Efendi’nin dükkânına uğrayan Ali

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, fevzierso07@gmail.com. Gönderim Tarihi: 10.07.2018 / Kabul Tarihi: 30.09.2018

Emiri Efendi tesadüf eseri kitabı görmüş ve eserin kıymetini hemen anlayarak onu satın almıştır. Kitabı alırken Emiri Efendi'nin parası yetişmemiş ve oradan geçmekte olan arkadaşı Faik Reşat'tan borç istemiştir. Bütün bu anlatılanların kaynağı, Kilisli Rıfat'ın *Yeni Sabah* gazetesinde bir dizi hâlinde yayımlanan yazılarıdır.¹ Pek çok çalışma, bu konuda Kilisli'yi kaynak almış ve yukarıda özetlenen eserin bulunuş hikâyesi çeşitli şekillerde nakledilmiştir. Yukarıda verilen kısa özet, elbette, Kilisli'nin anlattığı bütün hatıratı içermemektedir. Kilisli, yazılarında Emiri Efendi'nin kitabın yayımına nasıl ikna edildiğine ve eserin basım aşamalarına dair bilgiler de vermiştir.

Olayın asıl kahramanı olan Ali Emiri Efendi'nin de *Tarih ve Edebiyat* dergisinde kendi kaleminden çıkan "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti?" başlıklı bir yazısı² mevcuttur. Söz konusu yazıda Dîvân'ın, Ali Emiri'nin eline geçiş şekliyle ilgili birinci ağızdan farklı bilgiler verilmiştir. İlginç olan şu ki, bu yazı literatürde ya unutulmuş ya da gözden kaçmıştır. Kim bilir, Kilisli'nin olayı güzel hikâye ettiği gazete yazıları, Ali Emiri'nin bu makalesinin unutulmasında belki de etkili olmuştur. Biz, Emiri Efendi'nin bu yazısının Dîvân'ın nasıl bulunduğuna ilişkin kısmına 1988 yılında Prof. Dr. Mustafa Kafalı danışmanlığında yapılan bir tezin ek bölümü dışında rastlayamadık.³ Kemal Çelik tarafından hazırlanan ve *Ali Emiri, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri 1857-1924* başlığını taşıyan bu tez, 1988 yılında Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünde yapılmıştır. Tezin ekler bölümünde hem Kilisli'nin (s. 98-119) hem de Emiri'nin kaleminden (s. 94-97) Dîvân'ın nasıl bulunduğuna dair yazılara yer verilmiştir. Çelik, çalışmasının bu kısmında Emiri Efendi'nin yazısını sadeleştirerek ve bazı yerlerini de yorum katarak nakletmiştir.⁴

Ali Emiri'nin "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti?" yazısının tamamı Dîvân'ın bulunuşuyla ilgili değildir. Olay, metnin özellikle dördüncü dipnotunda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Aşağıda, bu yazının konumuzla ilgili kısımları verilmiş, metnin Arap harfli orijinali ise Ek'te sunulmuştur.

*Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti?*⁵

(55.sayfa)...İşittiğime göre İbrahim Beyefendi kitaplarımı vakfetmek emelimde olduğumu meclis-i mahsûs-ı vükelâda (Bakanlar Kurulu) hikâye etmiş ve maarif nazırı bulunan Şükrü Beyefendi de evvelce hanemde kitaplarımı ziyaret etmiş idi. Bu kitapların şöhret-i şâyiasını (yaygın şöhretini) işiten Talat Paşa ile de tesadüfî olarak bir gece adliye nazırı İbrahim Efendi'nin hanesinde görüşerek (Dîvânü Lugâti't-Türk) kitabı bastırmak için vermekliğimi rica etmiş idi. **(56.sayfa)** Ben de ilim, mal-ı umumidir. Vermemeye hüküm yoktur. Hususiyle dünyada bir de nazîri (eşi) bulunmayan

1 Yazıların yayımlanış tarihleri 30 Eylül, 4 Ekim, 7 Ekim, 11 Ekim, 14 Ekim ve 18 Ekim 1945'tir.

2 "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti" *Tarih ve Edebiyat*, 1/3, 31 Teşrinievvel 1338 (Ekim 1922), s. 53-65.

3 Seher Erdoğan Çeltik tarafından hazırlanan *Ali Emiri'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adlı çalışmanın 26. sayfasında da Dîvân'ın bulunuşu, Ali Emiri'ye dayandırılarak özetlenmiştir. Erdoğan Çeltik'te yazının sayfa numaraları "53-57" şeklinde verilmiştir.

4 Kemal Çelik'in tezinin "Ek" kısmında yer verdiği metin, bizim metnimizin "4. Dipnot"undan itibaren olan kısımdır. Çelik, metni günümüz Türkçesiyle vermiştir.

5 Parantez içindeki sayfa numaraları, *Tarih ve Edebiyat* dergisindeki orijinal metnin sayfa numaralarını, metin içinde verilen (1. Dipnot) tarzındaki açıklamalar ise orijinal metindeki dipnotları gösterir. Ayrıca, gerekli görüldükçe, metindeki bazı kelimelerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları da parantez içinde verilmiştir.

bu kitabın zayı olmasından korkuyordum. Hatta geceleri bile uyuyamıyorum, başımla gözüm üstüne. Hemen yarın adam gönderip aldırıp bastırınız demiş idim.

Filhakika hemen ertesi günü Ziya Gökalp Bey gelerek kitabı alıp götürdü. Ve basılmaya mübaşeret olundu (başlandı). Birkaç gece sonra İbrahim Beyefendi bendenizi gördü. Bize yüz lira ikramiye verileceğini beyan eyledi. Ben simsar değilim, dellâl değilim. Vatan namına bir kitap istenilmiş, vermişim. Buna mukabil para vermenin ne lüzumu vardır, istemem (1. **Dipnot**) cevabını verdim (2. **Dipnot**). Ol vakit Talat Paşa ilaveten memuriyet suretiyle maliye nazırı vekili idi. Akrabadan Basri Bey'i (3. **Dipnot**) görerek Emiri Efendi galiba yüz lirayı az görüyor, üç yüz lira verilmesini emrettim. Kendisine söyle, gidip maarıften parayı alsın demiş idi. Üç yüz lira değil bin lira olsa yine kabul etmem. Dokuz yüz seneden beri eslafımız (bizden öncekiler) tarafından kemal-i itina ile muhafaza edilerek bana vâsıl olan bir yegâne nüshanın tab ü ta'did (hazırlanması) ile pençe-i ziyâdan kurtarılmış olması bana mükâfat-ı kâfidir cevabını verdim (4. **Dipnot**). İşte bu gibi münasebetlerle kitaplarımın şöhret-i şâyiasını (57. sayfa) zaten bilen meclis-i mahsûs-ı vükelâ bu kitaplarımı vakfetmek için bir münasip mahal aradığımı işitince pek ziyade takdir ederek Talat Paşa merhum, şeyhülislam ve evkaf-ı hümayun nazırı bulunan Hayri Efendi'ye birinci tezkirenin yazılmasını beyan ve rica etmiş...

Dipnot 1: İbrahim Beyefendi ile Talat Paşa'nın ifadesine atfen geçen sohbet pek uzundur. Talat Paşa merhumun şu bir görüşte bendenizi ne kadar beğendiğini ve dünyada hatırıma gelmeyen bir mevkiye getireceğini tebşîr ettiğini (müjdelediğini) bendenizin ne suretle reddettiğini arzu edenler müşârün-ileyhden (adı geçenlerden) öğrenebilirler. Gerçi Malta'dan avdetlerinden beri görüşmemiş isem de maâl-memnûniye (memnuniyetle) afiyet haberlerini işitiyordum. Ben burada ihtisâren (kısaltarak) yazdım.

Dipnot 2: Ziya Beyle Kiblelizade Fuad Bey de birlikte idi. Öteden beri neşreyledikleri makalelerini ekseriya hilâf-ı hakikat (gerçek dışı) ve eslaf bu adamın kirâmı (soyu) hakkında aleyhinde uydurma şeyler gördüğümünden gıyaben kendisini sevmiyordum. Bursa mebûs-ı sâbıkı Tahir Beyefendi'ye haneme kabul ile kütüphane ziyaret etmeyi evvelce rica etmiş ise de cevâb-ı red vermiştim. Hemşerim Ziya Bey'le gelmiş ve haberim olmaksızın Ziya Bey'in arkası sıra oturduğum odaya kadar girmiş bulundu. Ve Ziya Bey'i de daha bir gece evvel İbrahim Bey'in hanesinde görmüş bulduğumdan hürmeten sükut ettim. Bu Fuat Bey kitap ücreti kabul etmediğimi vesile ederek lehimde bilmem hangi gazetede bir makale yazdı. Bu desîsekârlığı (hilekârlığı) bir kere de Sabah gazetesi ile icra eylemişti. Cevap bile vermedim. Çünkü eslaf-ı izâmımız (geçmiş büyüklerimiz) hakkında hakikaten gayri muvafık makalelerini gördükçe ta'zir (azarlayış) ve nefretim artıyordu.

Dipnot 3: Basri Bey akrabadan ve gayet-ül-gaye (son derece) istikâmet ve hüsn-i ahlâk erbabındandır. O sırada Ankara muhasebemiz sabıkı olarak Dersaadet'te idi. Talat Paşa, mağduriyet hâline vakıf olarak Burdur sancağı muhasebeciliğine tayin etmişti. Burdur'da altı yedi sene kemal-i istikâmetle hüsn-i hizmet ve tezyîd (arttırma) ve izdâda (?) himmet etmiş iken Kuvvayı Milliye'ye iltihâk töhmetiyle maliye nezareti harikulâde istikameti ve hüsn-i ahlâkı haiz olan öyle kıymetdar bir memuru bilâ-sual ve lâ-cevâb Burdur muhasebeciliğinden azl etmişti. Şimdi Ankara'da mahsusat-ı zâtiye müdürüdür.

Dipnot 4: Mesmûata nazaran (işitildiğine göre) bu kitap maliye nâzır-ı sâbıkı Vânizâde Nazif Paşa merhumun imiş. Bir zaruret üzerine aileleri tarafından Burhaneddin Efendi namında bir zata satmak için tevdi edilmiş. O da Meclis-i Ayan reis-i sabıkı fuzala-i kirâmdan (faziletli kimseler soyundan olan) Mustafa Âsım Efendi hazretlerine götürmüş. Müşârün-ileyh (adı geçen) hazretleri bir miktar mütâlaa ettikten sonra bu kitap Türklerin umum-ı kürre-i arzda meskûn buldukları (yerleştikleri) mahallerin haritasına ve hutût ve eř 'ar (şiirler) ve âsâr-ı kadîmesine (eski eserlerine) dair dokuz yüz senelik pek nadir bir kitaptır. Maarif Nazır-ı Emrullah Efendi 'ye götür. Bu kitabı behemehâl (mutlaka) alsın. Sakın başka yere satma demiş. Burhan Efendi de Emrullah Efendi 'ye götürmüş. Emrullah Efendi bir tezkire ile kitapçıları toplayıp kaç kuruş fiyatı olduğunu bi-t-tahkik (araştırarak) bildirilmesini kütüphane-i umumî müdüriyetine yazmış. Bazı kitapçılar cem ' edilip kitap gösterilmiş. Kitapçılar demişler ki eğer İstanbul fiyatını soruyor iseniz bunun kıymeti iki liradır. Eğer Avrupa 'ya göndermek şartıyla satar iseniz yirmi lira kızıl altına alırsınız. İfade-i hâl etmek için birkaç gün ve birkaç defa Maarif Nezaretine giderler ise de Emrullah Efendi 'yi bulamazlar. Benim bu meseleden asla haberim yok idi. Bir gece Diyarbakır Kırathanesinde otuyordum. Burhan Efendi geldi. Kitabın mündericâtını (içindekilerini) hikâye etti. Dünyada Türklere dair böyle bir kitap bulunduğuna ihtimal vermediğimden bana bir rüya ve hülya gibi göründü. Burhaneddin Efendi kavm-i necib-i Arap 'tan olduğundan ve kitabın her bir Türkçesi yanında Arapçası da münderic (yer almış) bulunduğundan bahsetmekle ve söylenilen sözleri uydurmak da kabil olmayacağından şaştım kaldım. Kitabı görmek istedim. Yarın akşam getireceğini vadetti. Ferdâsı (Ertesi) gece erken Diyarbakır Kırathanesine gittim. Saatlerce oturdum. Gelen giden yok. Kâh kitabı Maarif Nezareti aldığına ve gahice de böyle bir kitabın ihtimali olmadığına hükmeder dururdum. En ziyade korktuğum Maarif Nezareti alırsa arasından bazı nadanın yaprak koparması ihtimalini de der-piş ile (göz önünde bulundurarak) teessüfler ederdim. Herkes dağılmaya başladı ben de gitmeye hazırlandım. Mevsim kış ve hava soğuk idi. Birde(n) elinde büyük bir kitap olduğu hâlde Burhan Efendi içeriye girmesin mi? Gelip karşımda oturdu. Buyurunuz bakınız dedi. Bir de ne bakayım. Türk lisanına, Türk eř 'ârına, Türk darb-ı meseline, Türk illerinin kürre-i haritasına, Türk bayraklarının resmine Türk 'ün kadim yazısına dair halife-i Abbasiye zamanında yazılmış bir kitap. Ve hatta Amerika 'nın keşfinden dört beş yüz sene kadar evvel telif olunduğu hâlde kitabın haritasında Cabelka namıyla Amerika da mevcut. Sevincimden adeta çıldıracağım. Fakat asla temkinimi bozmuyordum. Bayağı bir kitabı mütâlaa ediyorum vaziyetinde bulunuyordum.

Kitaba mümkün olduğu kadar göz gezdirdikten sonra Burhan Efendi 'nin, Nasıl efendim kitabı beğendiniz mi? Kitapçılardan tahmin ettikleri yirmi liraya vermeli mi yoksa daha ziyade değeri var mıdır? sualine cevaben yirmi lira pek münasip bir fiyattır. Hemen veriniz, dedim. Kalkıp giderken şayet Maarif Nezareti almazsa sakın başka yere götürme, bana getir. Ben sana ayrıca üç lira ikramiye de veririz dedim. O güne kadar müddet-i ömrümde böyle bir sözü lisana almamıştım. İşte o gün mecbur oldum.

Ondan üç gece sonraya kadar ne gecem gece ne de gündüzüm gündüz. Fakat bir şey ile müteselli olurdum ki her gece Burhan Efendi Kırathaneye gelir, bugün Maarif Nazırını yerinde bulamadıklarını haber verirdi. Dördüncü akşam Burhan

Efendi kemal-i hiddetle kiraathaneye geldi. Dedi ki Bugün Maarif Nazırını yerinde gördüm. Kitaba kitapçıların yirmi lira kıymet koyduğundan bahsettim. Ve kütüphane-i umûmiyeden yazılan cevapnâme-yi verdim. Cevaba kemal-i izz ü vakar ile (yüce bir olgunluk ve ağırbaşlılıkla) ne söylese beğenirsiniz. “Haydi, haydi, yirmi liraya ben bir kütüphane dolusu kitap alırım. Kitabını götür de o fiyat ile nereye istersen sat.” Ben de kemal-i hiddetle kitabı alıp dışarıya çıktım. Hemen doğruca Beyoğlu’na gidecek, Maarif Nazırına Frenklere kitabın kaç kuruşa satıldığını gösterecektim. Fakat sana olan vaadim hatırıma geldi. Bu günlük gitmedim. Sahibi otuz lira istiyor. Eğer otuz lira verersen yarın kitabı sana getireyim, dedi. Zahiri birtakım adem-i muvâfakattan (razı olmayıştan) sonra yarın kitap bize getirilirse uyuşulacağını ümit ederim, dedim. Hâlbuki o sırada hanemdeki nakit mevcut yirmi liradan ibaret idi. Çemberlitaş’ta bir Rum sarraf var idi. Her vakit alışveriş ederdim. Sabahleyin gittim. On lira istedim. Bir ay sonra vermek için maaş cüzdanımı karşılık bırakayım dedim. Ben zannediyordum (58.sayfa) ki cüzdanı bırakmaya ne hacet vardır, bir iki lira güzeşte (faiz) istemek suretiyle derhal Buyurun efendim diyerek on lirayı verecek. Eline kalem alıp bir şeyler hesap etti. Nihayet iki ay sonra verilmek şartıyla istediğiniz şu on liraya beş lira güzeşte vereceksiniz dedi. Elhasıl her kime müracaat ettim ise on lira bulamadım. Meyusen (üzülerek) haneme avdet ettim. Biraz sonra kitap ile beraber Burhan da geldi. Pek düşünüyor ve kitaba bakıyordum. Düşündüğüm o tarihe kadar hiçbir kimseye Cenab-ı Hak param yoktur dedirtmemiş iken şimdilik param yoktur, on lira borcum kalsın demeye utanıyordum. Haydi cesaret edip söyleyeyim bazı itizar (özür) beyanıyla kabul etmese benim için daha müşkül bir bela idi. Ben bunları düşünmekte iken kapı çalındı. Bir de bakayım ki merhum Faik Reşad Bey’dir. Hemen kapıya koştum. Merhum içeriye girince ilk sözüm beyefendi üzerinizde on lira var mıdır, oldu. Cevaben üzerimde yok ama evimde vardır. İster isen gidip getireyim, dedi. Haydi, durma git getir ama çabuk gel dedim. Bu telaşın sebebini sordu. Şimdi söyleyemem. Git de gel, sonra anlarsın, cevabını verdim. Yukarı çıkıp bir geniş nefesle Burhan’a işte yirmi lira. On lirası şimdi gelecek. Otuz liraya sattığına dair yaz ilmühaberi, dedim. Burhan ilmühaberi yazdı. Çok sürmeden Faik Reşad Bey de on lira ile geldi. Burhan otuz lirayı alınca Efendim bu kitabın bedelidir. Ya bana vadettiğiniz üç lira nerede demesin mi. Dedim ki ey Burhan görüyorsun ki istikrâz (ödünç alma) suretiyle ödedim. Beş param kalmadı. Her aylık aldığım vakitlerde gel. Her ayda bir lira vermek suretiyle öderim. Rızı oldu ve öylece ödedim. Burhan giderken kitabı otuz liraya aldığıma dair benden bir vesika istedi. Sebebini sorunca Emrullah Efendi’nin haydi haydi yirmi liraya bir kütüphane kitap alırım sözü bana pek ziyade tesir etti. Götürüp göstereceğim dedi. Yazdım verdim. Akşama yakın Divânyolu’nda geziniyordum. Maarif Nezaretinden iki zat çıktı. Müfettişlerden imişler. Biri diğerine beni göstererek bir şey söyledi. Her ikisi de yanıma geldiler. O zat bana Emiri Efendi siz misiniz dedi. Evet cevabını alınca efendim o kitapta ne meziyet gördünüz ki otuz liraya aldınız demesin mi? Cevaben sizin gibi maarif memurlarının zehabına nazaran (zannına göre) filhakika o kitapta beş kuruş kıymet yoktur. Onu böyle kıymetli bir fiyata ancak Emiri gibi ahmak alır cevabını vererek savuştum. Ağlamalı hâlimize ki Emrullah Efendi gibi fâzıl, maârif-perver zannettiğimiz bir zat bir kitabı yirmi liraya almadığı hâlde bir iki sene sonra yine maarif nezareti bu kitaptan dolayı vâki olan hizmet namına bana üç yüz altın teklif

eyledi. *Hâlâ bana itiraz edenlerde acaba zerrece olsun insaf var mıdır? Varsın ileride tarih mabeynimizi fasl etsin (hükümünü versin).*

Ali Emiri Efendi'nin Dîvân'ın bulunuşuna ilişkin yazdıkları, yukarıdaki satırlardan ibarettir. Onun yazdıkları ve Kilisli'nin anlattıkları dikkate alındığında nüshanın bulunuşuyla ilgili iki yazı arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar şunlardır:

Dîvânı Lugâti't-Türk'ü Burhan Efendi'ye Getiren Hanımın Kimliği:

Hem Kilisli'de hem de Emiri'de kitabın Ahmet Nazif Paşa'ya ait olduğu kaydı bulunmaktadır. Nazif Paşa'nın “Bak, sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağı verme.” (Tevfikoğlu 1989: 176) sözleriyle kendisine kitap verdiği hanım için Emiri Efendi'de “aileleri tarafından” tabiri kullanılmıştır. Kilisli ise bu kadını Burhan Efendi'nin ağzından şöyle tanıtmıştır: “Yaşlıca bir hanımdır, eski Maliye Nâzırı Nazif Bey'in mensubatından...” (Tevfikoğlu 1989: 176). Emiri'nin makalesinde geçen “aile” kelimesi, “hanımı” veya “aileden biri” şeklinde anlaşılabilir. Nitekim, Çelik 1988'de (s. 94) bu kelime “hanımı” şeklinde yorumlanmıştır.

Kitapçının Adı ve Milliyeti:

Kilisli'de hep “Burhan” şeklinde geçen sahafın adı, Emiri yayınında 13 kez yer almıştır. Ali Emiri bu ismi 11 kez “Burhan”, 2 kez de “Burhaneddin” şeklinde zikretmiştir.

Kilisli'de Burhan Efendi'nin milliyetine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ali Emiri Efendi ise “Burhaneddin Efendi kavm-i necîb-i Arap'tan olduğundan...” diyerek onun Arap kökenli olduğunu belirtmiştir.

Burhan Efendi Kitabı İlk Olarak Kime Gösterdi?

Kilisli yayınında, Burhan Efendi'nin kitabı ilk olarak Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye götürdüğü, onun da encümene havale ettiği yazılıdır. Encümen de fiyatı yüksek bulunca “Al kitabımı, istemiyoruz!” diyerek Burhan Efendi'yi göndermiştir. Emiri Efendi ise Burhan'ın kitabı önce Meclis-i Ayan reis-i sabıkı Mustafa Âsım Efendi hazretlerine götürdüğünü, kitabın Mustafa Âsım Efendi'nin tavsiyeleriyle Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye gösterildiğini yazmıştır. Ali Emiri'nin ifadelerine göre Emrullah Efendi de neticede “Haydi, haydi, yirmi liraya ben bir kütüphane dolusu kitap alırım. Kitabımı götür de o fiyat ile nereye istersen sat.” diyerek Burhan Efendi'yi göndermiştir.

Kitaba Bıçilen Bedel:

Kilisli, Emrullah Efendi'nin kitabı encümene havale ettiğini, onların da kitaba 10 lira teklif ettiklerini hatta “Biz 30 liraya koca bir kütüphane satın alırız. Al kitabımı, istemiyoruz!” diyerek Burhan Efendi'ye kitabı iade ettiklerini yazmıştır (Tevfikoğlu 1989: 176).

Emiri Efendi ise Emrullah Efendi'nin kitapçıları toplayıp onlardan görüş aldığını anlatmıştır. Buna göre, kitapçılar cevap olarak “Eğer İstanbul fiyatını soruyor iseniz bunun kıymeti iki liradır. Eğer Avrupa'ya göndermek şartıyla satar iseniz 20 lira kızıl altına alırız.” demişlerdir.

Emiri Efendi Kitabı İlk Nerede Gördü?

Kilisli, Ali Emiri'nin kitabı ilk kez bir tesadüf eseri Burhan Efendi'nin dükkânında bulunduğunu anlatır. Emiri Efendi kitapçıya “Yeni bir şey var mı?” diye sormuş, kitapçı da ona Dîvân'ı göstermiştir:

Âdetim veçhile haftada iki üç kere Sahaflar Çarşısına uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım, dün yine uğradım. Kitapçı Burhan Bey'in dükkânında oturdum. “Bir şey var mı?” dedim... (Tevfikoğlu 1989: 175).

Emiri Efendi'nin yazdıklarından öğrendiğimize göre ise Emiri, bir gece Diyarbakır Kırathanesi'nde otururken Burhan Efendi gelmiş ve bu kitaptan bahsetmiştir. Burhan Efendi, Emiri Efendi'nin ricası üzerine ertesi gece kırathaneye yine uğramış ve Ali Emiri Efendi'ye yanında getirdiği kitabı burada göstermiştir. Kitabı gören ve beğenen Emiri Efendi, Burhan Efendi'ye “Şayet Maarif Nezareti almazsa sakın başka yere götürme, bana getir. Ben sana ayrıca üç lira ikramiye de veririm.” demiştir. Burhan Efendi de dördüncü gece gelerek kitabı maarifin almadığı haberini Emiri Efendi'ye ulaştırmış ve ertesi günü sabah da sözleştikleri gibi kitabı Emiri Efendi'nin evine götürerek ona satmıştır.

Kilisli, Emiri Efendi'nin kitabı satın aldıktan sonra kırathaneye gelince “Dîvânı Lugâti't-Türk isminde bir kitap gördünüz mü ya da işittiniz mi?” diye sorduğunu, buna karşılık ilk cevabı kendisinin verdiğini, “Kitabın kendisini görmedim, fakat Kâtip Çelebi bunu görmüş ve Keşfüzzünun'da yazmıştır.” dediğini söylemiştir. Emiri Efendi ise “Burhan Efendi geldi. Kitabın mündericâtını hikâye etti. Dünyada Türklere dair böyle bir kitap bulunduğuna ihtimal vermediğimden bana bir rüya ve hülya gibi göründü.” diyerek bizlere kitaptan sanki önceden haberi olmadığı izlenimini vermektedir. Yazılanlara göre, böyle bir eserden Kilisli'nin haberinin olup da kitap kurdu Emiri Efendi'nin haberdar olmayışı doğrusu ilginçtir.

Kitap İçin Borç Alınan Kişi

Bilindiği üzere Emiri Efendi kitabı alırken parası çıkmamış ve kitaba ödediği paranın bir kısmını borç almıştır. Hem Kilisli hem de Emiri Efendi, kitap için borç alınan kişinin Faik Reşat olduğunu yazmışlardır. Emiri Efendi, Faik Reşat'tan 10 lira borç aldığını yazarken, Kilisli, Emiri'nin Faik Reşat'tan 20 lira aldığını belirtmiştir (Tevfikoğlu 1989: 177). Kilisli'ye göre Faik Reşat bu borcu sahaflar çarşısında vermiştir. Emiri ise Burhan Efendi kitabı kendisine getirdiği sırada Faik Reşat'ın tesadüf eseri evine geldiğini ve kendisinden burada borç aldığını yazmıştır.

Kilisli'de anlatılmayan ama Emiri'de geçen ifadelerle göre Ali Emiri kitabı almak için Rum bir sarraftan bile borç almaya kalkışmıştır.

“Çemberlitaş'ta bir Rum sarraf var idi. Her vakit alışveriş ederdim. Sabahleyin gittim. On lira istedim. Bir ay sonra vermek için maaş cüzdanımı karşılık bırakayım dedim. Ben zannediyordum ki cüzdanı bırakmaya ne hacet vardır, bir iki lira güzeşte istemek suretiyle derhal Buyurun efendim diyerek on lirayı verecek. Eline kalem alıp bir şeyler hesap etti. Nihayet iki ay sonra verilmek şartıyla istediğiniz şu on liraya beş lira güzeşte vereceksiniz dedi. Elhasıl her kime müracaat ettim ise on lira bulamadım.”

Burhan Efendi'ye Verilen Bahşışın Ödenme Şekli:

Kilisli'de ve Emiri Efendi'de yazılanlara göre kitapçı Burhan Efendi'ye üç lira bahşış verilmiştir. Kilisli'de anlatılanlara göre Burhan Bey kitabı Emiri'ye satınca "Pekâlâ, ya benim bahşışim yok mu?" diye sorunca Emiri Efendi "Üç lira da ona verdim, vedalaştım." demiştir (Tevfikoğlu 1989: 177).

Emiri Efendi kitabı maliye nazırlığı almazsa kendisinin alabileceğini, böyle bir durumda kimseye gitmeden doğrudan kendisine gelmesini, bunun karşılığında da kendisine üç lira vereceğini Burhan Bey'e söylemiştir. Kitap kimse tarafından alınmayıp Emiri Efendi'ye getirilince Emiri Efendi de kitabı satın almış ama iş kitapçıya verilecek bahşışe gelince biraz sıkıntı yaşamıştır.

Kilisli'de peşin ödendiği yazılan bu bahşışın Ali Emiri Efendi'nin yazısında taksidde bağlandığı anlaşılmaktadır. Emiri Efendi, Burhan Efendi'ye bunun her ay bir lira olmak üzere üç taksitte verildiğini anlatmıştır. Çünkü Emiri Efendi kitabı almak için bir Rum'dan borç almaya gitmiş o da kabul etmemiştir. İmdadına yetişen Faik Reşat'tan aldığı parayla da kitabı ancak alabilmiş ve kitapçıya söz verdiği bahşışi ödeyememiştir.

"Dedim ki ey Burhan görüyorsun ki istikraz suretiyle ödedim. Beş param kalmadı. Her aylık aldığım vakitlerde gel. Her ayda bir lira vermek suretiyle öderim. Rız oldu ve öylece ödedim."

Kitabın Yayın Aşaması ile İlgili Bilgiler

Kilisli yayınına göre Emiri Efendi kitabı uzun süre kimseye göstermemiş ve neşrine yanaşmamıştır. Anlatılanlara göre bir Ramazan akşamında onu bu konuda Adliye Nazırı İbrahim Bey'in evinde tertiplenen bir oyunla ikna etmişlerdir. Her iki yayında da Emiri Efendi'yi kitabın basılmasına Talat Paşa'nın ikna ettiği yazılmaktadır. Kilisli'de anlatılanlara göre Emiri Efendi Diyarbakır Kırathanesi'ne gelmiş; İbrahim Bey'in evinde Talat Paşa'nın kendisini nasıl ikna ettiğini ballandıra ballandıra anlattıktan sonra Kilisli'ye dönmüş ve "Yarın gel kitabı al" demiştir. Kilisli de ertesi sabah giderek kitabı ondan almıştır (Tevfikoğlu 1989: 182-184).

Emiri Efendi ise ertesi sabah kitabı kendisinden almaya Ziya Gökalp ile Fuat Köprülü'nün geldiğinden bahsetmektedir. *"Fihakika hemen ertesi günü Ziya Gökalp Bey gelerek kitabı alıp götürdü. Ve basılmaya mübaşeret olundu... Ziya Beyle Kiblelizade Fuad Bey de birlikte idi."*

* * *

Görüldüğü gibi Ali Emiri Efendi'nin 1922'de yazdıkları ile Kilisli'nin 1945 yılında anlatıkları arasında bazı farklar bulunmaktadır. Eğer kitap 1912'de bulunmuş ise Kilisli'nin yazılarıyla bu olay arasında 33 yıllık bir süre var demektir ve 1945 yılında Kilisli 69 yaşındadır. Emiri Efendi'nin yazısı ise bu olaydan sadece 10 yıl sonra yazılmıştır. Hem olayı yaşayan kişi olması, hem de olayın yaşandığı anla anlatıldığı tarih aralığının daha kısa olması ve nihayet Emiri Efendi'nin Kilisli tarafından da övülen hafızası dikkate alındığında Ali Emiri'nin yazdıklarının gerçeğe daha yakın olduğu düşünülmelidir.

Çalışmamızın bu noktasında, yeri gelmişken, Dîvân'ın bulunuşu, Emiri Efendi'den kitabın alınışı ve yayımlanışı ile ilgili tarihsel veriler sunan birkaç noktaya da aşağıda temas edilecektir.

Ali Emiri Efendi'nin Dîvânü Lugâti't-Türk'ü satın aldığı tarih, yapılan yayınlarda farklılık gösterir. Kitap, Atalay'a göre Meşrutiyet'in ilk yıllarında bulunmuştur (1992: s. XVIII). Korkmaz da Kilisli'den hareketle "Meşrutiyet'in ilk yıllarında" ibaresini kullanmıştır (1995: 255)⁶. Tevfikoğlu, bu tarihin 1908-1912 yılları arasında olduğunu düşünür (1989: s. 72). Kaçalın, Dîvân'ın "II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda" bulunduğunu söylemiştir (1994: (9)449). Ali Akar, *Türk Dili Tarihi* adlı eserinde Tevfikoğlu'nun 1908-1912 arasında satın alınmış olabileceği düşüncesini nakletmiştir (2005: s. 149). Akalın, Ali Birinci'nin 1914'te bulunduğu sonucuna ulaştığını söylemiştir (2008: s. 245). Ercilasun, *Türk Dili Tarihi* adlı kitabında bu tarihi 1917 olarak vermişken (2012: 312) Ziyat Akkoyunlu ile birlikte hazırladıkları Dîvân ile ilgili son yayında ise eserin bulunuş tarihini 1912 olarak göstermiştir. Ercilasun, özellikle Emrullah Efendi'nin ve Faik Reşat'ın görev tarihlerinden yola çıkarak yazmanın bulunuş tarihinin 1912'nin ilk yarısı olması gerektiğini düşünmüştür (2014: xl).

Yazmanın bulunuş yılı bize göre de 1912 olmalıdır. Hem Kilisli'nin hem de Emiri Efendi'nin yazısında kitabın bulunuşu sırasında Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığından söz edilmektedir. Ercilasun-Akkoyunlu yayınında da belirtildiği gibi (Ercilasun-Akkoyunlu; 2014: xl) Emrullah Efendi iki dönem maarif nazırlığı yapmıştır. Bu tarihler şöyledir: I. Dönem: 9 Ocak 1910-2 Mart 1911, II. Dönem ise 1 Ocak 1912-22 Temmuz 1912 tarihleri arası. Dîvân, bize göre de bu ikinci dönemde bulunmuştur. Emiri Efendi, Burhan Efendi ile buluşma anından bahsederken "Mevsim kış ve hava soğuk idi." demektedir. Buna göre Emrullah Efendi görevde olmadığı için 1911'in Aralık ayı düşünülemez. 1912 yılı düşünülecek olursa aylardan Ocak ya da Şubat olmalıdır. Mart ayının başları da "en geç" olmak kaydıyla dikkate alınabilir. Bu durumda yazma, 1912'nin ilk çeyreğinde bulunmuş olmalıdır.

Kilisli'nin anlattıklarına göre, Ali Emiri Efendi, kitaba sahip olduktan sonra onu kimseye göstermez. Hatta Ziya Gökalp'ı bile bu konuda kırar. Kaldı ki, Gökalp onun hemşehrisidir ve Kilisli'nin ifadelerine göre kitaba "kulaktan âşık olmuş" biridir. Kilisli, kitabın Emiri Efendi'den alınması için Gökalp ile bir plan yaptıklarını ve Adliye Nazırı İbrahim Bey'in evinde Talat Paşa'nın da sonradan geleceği bir iftar tertip edildiğini anlatmaktadır (Tevfikoğlu 1989: 179, 180). Anlaşıldığı kadarıyla kitap Ali Emiri Efendi'nin elinde yaklaşık 1.5 yıl kadar kalmıştır.⁷ Kilisli'nin anlattığı Gökalp'ın kitaba kulaktan âşık olması, onu görmek için milletvekillerinden aracılar kullanması gibi hadiseler de bu sürede olmuş olmalıdır.

Neticede, Emiri Efendi'den neşredilmek üzere kitabın alınması için bir Ramazan akşamında Emiri Efendi ile Talat Paşa bir araya getirilmiştir. Kilisli'de Talat Paşa'nın Adliye Nazırı İbrahim Bey'in evindeki iftara geliş tarihi ile ilgili bir şey yazılmaz.

6 Korkmaz, Kilisli'den hareketle kitabın bulunuşunu kısaca anlatmakta ve bir yerde "... o zamanki Millî Eğitim Bakanlığı kitap için istenen 30 sarı lirayı çok gördüğü için kitabı almaktan vazgeçmiştir. Bunun üzerine kitapçı bir de Ali Emiri Efendi'ye uğramayı uygun bulmuştur." demektedir. Burada, sanki Kilisli'nin ve Ali Emiri Efendi'nin verdiği bilgilerin bir karması sezilmektedir. Ancak, Korkmaz'ın yazısında bu konuda ayrıntıya girilmemiş ve Ali Emiri Efendi'nin yazısından hiç bahsedilmemiştir.

7 Ali Emiri Efendi'de kitabın yaklaşık bu kadar bir süre kaldığı onun kendi ifadelerinden de çıkarılabilir. Kitabın ortaya çıkış anında Emrullah Efendi'nin kitaba istenilen ücreti vermeyip daha sonra Emiri Efendi kitabı verdikten sonra kendisine bir ücret teklif edilmesi olayını Emiri şöyle anlatmaktadır: "Ağlamalı hâlimize ki Emrullah Efendi gibi fâzil, maârif-perver zannettiğimiz bir zat bir kitabı yirmi liraya almadığı hâlde bir iki sene sonra yine maarif nezareti bu kitaptan dolayı vâki olan hizmet namına bana üç yüz altın teklif eyledi."

Adliye Nazırı İbrahim Efendi 24 Ocak 1913-22 Ocak 1915 tarihleri arasında nazırlık yapmıştır. Demek ki iftar 24 Ocak 1913'ten önce olamaz. 1913'ün Ramazan ayı, 4 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasındadır. Bu tarih dikkate alınırsa 4 Ağustos 1913'ten önce de bu iftar olmuş olamaz. Çünkü, Kilisli ile Ziya Gökalp'in Emiri Efendi ile Talat Paşa'yı bir araya getirmeyi amaçlayan konuşmalarında Kilisli "Şimdi Ramazandır" demekte ve bir buluşma planı yapılmaktadır. Buna göre Ramazan'ın ilk günü bu bir araya gelme işi olmuş olamaz. 3 Eylül tarihi de bayram olduğu için toplantı 2 Eylül'de de gerçekleşemez. Çünkü ertesi gün Ziya Gökalp, Emiri'den kitabı almaya gelmiştir. Bir bayram günü bunun olması çok da normal değildir. Bu durumda iftarın 5 Ağustos-1 Eylül 1913 tarihleri arasında olması lazımdır. "Acaba bu iftar 1914 Ramazan'ında olmuş olamaz mı?" sorusunun cevabı bize göre "Hayır"dır. Çünkü, Emiri Efendi, Talat Paşa ile buluşmasından bahsederken "Ol vakit Talat Paşa ilaveten memuriyet suretiyle maliye nazırı vekili idi." diyor. Öztuna'nın verdiği bilgilere göre Talat Paşa bu görevde 18 Haziran 1913 ile 29 Mayıs 1914 tarihleri arasında bulunmuştur (1996: 1069). İftar 1914'te olamaz çünkü 1914 Ramazan'ı 24 Temmuz-22 Ağustos tarihlerine denk gelmektedir ki bu tarihte Talat Paşa bahsedilen görevde değildir. Kısacası, kitabın Emiri Efendi'den alınması için tertip edilen senaryonun gerçekleştiği Ramazan ayı 1913'te olmalıdır. Kilisli'nin neşri ise anlaşıldığı kadarıyla bu olaydan bir buçuk sene kadar sonra olmuştur. Çünkü kitap onun eline geçtikten sonra kitabı uzunca bir süre elinde bulunduran ve neşri için çalışan Kilisli "İşte böyle bir dikkatle bir buçuk sene kadar bu kitabı muhafaza ettim. Çok şükür aldığım gibi teslim ettim." demektedir (Tevfikoğlu 1989: 186). Nitekim onun birinci ve ikinci cildi neşri 1915 yılında gerçekleşmiştir.

Bu bilgilerden hareketle sonuç olarak Dîvân'ın Ali Emiri Efendi'nin eline geçmesi ile Kilisli'nin neşri arasında geçen birkaç olaya ilişkin şöyle bir tarihlendirme yapılabilir:

Ali Emiri Efendi'nin Dîvân'ı satın alması: Ocak/Şubat 1912 veya en geç 1912 Mart'ı.

Kitabın Ali Emiri Efendi'de bulunması ve Kilisli hariç kitabı hiç kimsenin görememesi: Ocak/Şubat 1912 veya en geç 1912 Mart'ı ile 5 Ağustos-1 Eylül 1913 tarihleri arası.⁸

Adliye Nazırı İbrahim Bey'in evindeki iftar ve kitabı vermesi hususunda Ali Emiri'nin ikna edilmesi: 5 Ağustos-1 Eylül 1913 tarihleri arasındaki 28 günden herhangi biri.

Ali Emiri'nin iftar sonrası kitabı neşredilmesi için vermesi: 6 Ağustos-2 Eylül 1913

Kilisli Rıfat neşri: 1915

Üzerinde az çalışılmış ya da hiç çalışılmamış konulara Türkologların yönelmesi tabiidir. Ancak, Ali Emiri Efendi'nin yazısından da görüldüğü gibi çok bilinen ve çok okunan eserlerimizle ilgili de bilinmeyen ya da henüz açığa çıkmamış bazı şeyler olabilmektedir. Ortaya çıkacak bütün yeni bilgiler Türkoloji için bir kazanç olacaktır.

⁸ Eğer, bu tarihler doğru ise Ali Emiri Efendi, kitabı kimselere göstermeden 1.5 yılı aşkın bir süre elinde tutmuş demektir. Bu sürede kitabı Kilisli görmüş, dağınık sayfalarını düzenleyip tanzim etmiştir. Kilisli'nin yazdıklarına göre kitabı herkesin merak etmesi, hatta Ziya Gökalp'in ona "kulaktan âşık olup" "Leyla'sını arayan Kays'a dönmesi" bu sürede olmuş olmalıdır.

EK:

تاریخ و ادبیات	صحیفه ۵۵
یلمدی .	نه قدر مصرفله پایله بیلیر دییه سؤال ایتدی . او ذاتده
لین کیندم	برطاقم کشفیات اجرا ایتدکن صوکره اون بیک لیرا
رسید بک	ایله اولایلیر جوانی و یردی . معلومدرکه او وقتکی لیرالر
للمت بک	معدنی ایدی . بن بوراسنی ده مناسب کورمدمدی . آننن
برجوق	صوکره داغب پاشا کتبخانه و مدرسه سی پیشکاهنه کلدک .
ب کورر	شیخ الاسلام افندی اینوب کز دیرمک ایسته دی . بیلیمکده
جمله من	اولدینمی بیان ایدرک آرزو ایتدم .
سی اتخاذا	اورادن ایا صوفیه جوارنده شهید علی پاشا کتبخانه سنه
ایتدی	واصل اولدق . اوراسی داماد شهید علی پاشا مرحومک
عموجه	خانه سی و حالاموجود قالان بناده شهید مشارالیهک خصوصی
حقیقه	کتبخانه سی ایدی . و شیخ الاسلام اسبق مرحوم صاحب
وزلدر .	ملا بک افندی مشروطیتدن اول شورای دولت رئیس
دیدم .	تانیسی ایکن بو کتبخانه به متصل اخشاب برخانه ده و طورر
بدارایله	ایدی . مشارالیه ایله معارفه قدیمه من اولدیفندن بعض
باشدق .	جمعه کونلری زیارتنه کیدردم . صو ایچمک آرزو ایتدیکجه
جوانی	کتبخانه دن صو توق صو کتیریکیز دیردی . بویله جسم
یدرک	کتبخانه نیچون بویله اخشاب خانلر اورته سنده قالمشدر
سورت	دییه تأسف ایدردم . مشروطیتدن صوکره برکون کیدرک
موکره	اطرافده کی اخشاب خانلرک جمله سی یاغش مذکور کتبخانه نک
براهیم	برطاشنه ضرر گلکسزین میدانه چیقمش اولدینقی کوردم .
بیلیون	ذاتاً بوراسنی ایجار ایله بکا ویرسه لرده کتابلری
شهرم	وقف ایتسه م دیر طورردم . و بونی بر کیجه اولوقت
سزک	عدلیه ناظری بولسان ابراهیم بک افندی به بالمناصبه
بن	حکایه ایلشدم . ایشته شیخ الاسلام خیری افدینک
بجکی	برنجی تذکره سی ابراهیم بک افندی الله لکن مصاحتدن
نیت	برقاچ کون صوکره ورود ایتمش ایدی ایشیدیکمه کوره
تیه نلر	ابراهیم بک افندی کتابلری وقف ایتک املنده اولدینمی
ایدر	مجلس مخصوص وکلاده حکایه ایتمش و معارف ناظری
اویله	بولان شکری بک افندی ده اولجه خانامده کتابلری
مدی	زیارت ایتمش ایدی . بو کتابلرک شهرت شایمه سی ایشیدن
نه نه	طلعت پاشا ایله ده تصادفی اوله رق بر کیجه عدلیه ناظری
جود	ابراهیم بک افدینک خانه سنده کوریشه رک (دیوان لغات
بکه	ترک) کتابی باصدیرمق ایچون و برکلیکمکی رجا ایتمش ایدی

غالباً یوز لیرایی آذ کوربیور اوج یوز لیرا ویرلسنی امر ایتم. کندینه سوبله کیدوب معارفدن یاره بی آسون دیش ایدی. اوچوز لیرا دلل ییک لیرا اولسه ینه قول آتم طقوز یوز سنه دن بری اسلافز طرفدن کال اعتنا ایله محافظه ایدیلرک بکا واصل اولان بریکانه نسخه نیک طبع و تمددیله یجه ضیاعدن قورتارلش اولسی بکا مکافات کایدرد جوائی ویردم [۴] ایسته بوکی مناسبترله کتابلرک شهرت شایه سی

واقف اولهرق بورودور سنجایی عیاسه جیلکنه تعیین ایشدی. بورودورده آئی بدی سنه کال استقامتله حسن خدمت و تزید وارداته همت اغش ایکن قوای ملیه التحاق تهیتله مالیه نظاری خازن الساده استقامتی و حسن اخلاق حائز اولان اوله قیستدار برآموری بلا سؤال ولا جواب بورودور عیاسه جیلکندن عزل ایشدی. شیمدی آقرمهده مخصصات ذاتیه مرریدر.

[۴] مسوعاته نظراً بو کتاب مالیه ناظر اسبی و آئی زاده تطیف باشا مرحومک امینش بر ضرورت اوزرنه عالیه لری طرفندن برهان الدین افندی نامنده برزانه صاتیق ایچون تودیع ایدلش اوده مجلس ایجان رئیس سابق فضلی کر آمدن مصطفی عاصم افندی حضرت لریه کوروش مشارالیه حضرت لری بر مقدار مطالعه ایتدکنده سکمه بو کتاب توزکرک عموم کره ارضده مسکون بولندقلری محارک خرطه سنه و خطوط و اشعار و آثار قدیمه سنه دائر طقوز یوز سنه کال نادیرر کتابدر. معارف نظاری امرافه افندی به کتور بو کتابی به حال آلسین صاقین باشقه بره صامه دیمش. برهان افندی ده امرالیه افندی به کتوروش امرالیه افندی بر تذکره ایله کتابجیلری طویلوب قاج غروش فیائی اولدیفنی بالتحقیق بیلدرلسنی کتبخانه عمومی مدیرینه یازمش بعض کتابجیلر جمع ایدلوب کتاب کوروشش. کتابجیلر دیشلرکه کراستانبول فیائی صوریورایه کز بوک قیتمی ایکی لیرادر. اگر آوزوبایه کوندرمک شرطیله صانار ایسه کز بکری لیرا قزل آلتونه آلیرز. افاده حال اتمک ایچون بر قاج کون و بر قاج دفته معارف نظارته کیدرلر ایسه ده امرالیه افندی بی بوله مالزل. بتم بو مسئله دن اصلاً ختم یوق ایدی. بر کیجه دیار بکر فراغخانه سنهده اوطور بیوردم برهان افندی کلدی. کتابک مندرجاتی کجابه ایدی. دنیاده توزکره دائر بویه بر کتاب بولندیفنه احتیال برمدیکدن بکا بر رؤیا و خلیاکی کوروندی. برهان الدین افندی قوم نجیب عرب دن اولدیفندن و کتابک هم برترکیجه یاننده عربجه سی ده مندرج بولندیفندن بحث ایتکجه وسوایانیلان سوزلری اولدیر بر قده قابل اوله میه جندن شامده قائم. کتابی کورومک ایسته دم یارن ایشام کتیره جکی و عدا ایدی. فردالی کیجه ایرکن دیار بکر فراغخانه سنه کتدم. ساعتله ده اوطوردم کلن کیدن یوق. کاه کتابی معارف نظاری آلدیفنه و کاهجه ده بویه بر کتابک احتیال اولدیفنه حکم ایدرطور ویردم. الیزاده قورقور قیتم

بنده علم، مال مومیدر ویرمامکه حقم بوقدر خصوصیه دنیاده برده نظیری بولنایی بو کتابک ضایع اولمسندن قورقوروم حتی کیجه لری بیه اوله یوه میوردم باشمله کوزم. اوسته همان یارن آدم کوندروب آلدروب باصدر بیکز دیمش ایدم.

فی الحقیقه همان اترمی کونی ضیا کونک آلب بک کلهرک مذکور کتسائی آلب کتوردی. وباصیلغمه مباشرت اولوندی. بر قاج کیجه صوکره ابراهیم بک افندی بنده کتزی کوردی، بزم یوز لیرا اکراییه ویریه جکی بیسان ایددی. بن سمسار دلم دلال دلم وطن نامه بر کتاب ایسته نیلمش و برشم بوکا مقابل یاره ویرمه نیک نه لزومی وارد. ایسته هم [۱] جوانی ویرمشم [۲]. اولوقت طلعت باشا علاوه مأموریت صورتیله مالیه ناظری وکیلی ایدی. اقریادان بصری بی [۳] کورده ک امیری افندی

[۱] ابراهیم بک افندیله طلعت باشانک افاده سنه عطفاً کچن صحت بک اوزوندز. طلعت باشا مرحومک شو بر کوروشده بندمکزی نه قدر بکدنکی و دنیاده خاطر مه کلان بر موقه کتیره جکی تیشیر ایتدیکنی و بندمکوزک نه صورتله رد ایتدیکنی آرزو ایدنلر مشارالیه دن اوکر نه بیلرل کر چه مالظه دن عودت لردن بری کوروشه ممش ایسه دم مع المنونیه عافیت خبر لری ایشیدییورم. بن بوراده اختصاراً یازدم.

[۲] ضیا بکله قبله لی زاده فؤاد بکده بر لکده ایدی. اونه دن بری نشر ایلمک لری مقاله لری اکثریا خلاف حقیقت و اسلاف بو آدمک کرام مقنده علینده اویدورمه شیلر کوردیکدن غیاباً کتدینسی سومزم. بروسه مبعوث سابق طاهر بک افندی به خانه قبول ایله کتبخانه می زیارت ایله ی اولجه زجا ایش ایسه ده جواب رد ویرمشم. همشهرم ضیا بکله بر ابرکوش و خیرم اومسزین ضیا بک آرقمی صره اوطور دین اوطله قدر کیرمش بولندی و ضیا بکده ده بر کیجه اول ابراهیم بک خانه سنهده کوروش بولندیفندن حرمة سکوت ایتدم. بو فؤاد بک کتاب اجری قبول ایتدیکمی وسیله ایدره ک لهده بیلم هانکی غزته ده بر مقاله یازدی. بوسیه کارانی بر کرده صباح غزته سیله اجرا ایشدی. جواب بیه ویرمدم، چونکه اسلاف عظامز حقدنه حقیقه غیر موافق مقاله لری کوردکجه تأثر و نفرتم آرتیوردی.

[۳] بصری بک اقریادان و غایه الغایه استقامت و حسن اخلاق ازابنددز. او صره ده آقرمه مجلسه میز سابق اولهرق درسامنده ایدی. طلعت باشا مقدریت حاله

تاریخ و ادبیات

صفحه ۵۷

کتابلری نقل ایدو بر مکدن بشقه هیچ بر شینه زوم یوق. یالکیز خار جنگ نسو بی و باغچه حاله قومسی و اطرافنده ملک ادعاستنده بولان بعض کیمسه لرو اریسه ملکیتی محقق ایتدیکی حالده مناظر جهانمانه خلل کتیر مامک ایچون اونلرک انسی ایجاب ایدیوردی شیخ الاسلام اقدی حضرتلری اوقاف سر ممامزی طلعت بکه خطاباً هان خریطه سنک تنظیمی ونه قدر مصرفه وجوده کله چکنک بیاتی نذیه و اواده اون کون ظرفنده یا باغچی وعد ایلدی. ایشته بصیره ده ملت کتبخانه سنه عائد وبالاده بر صورتی محرر تخریر رانده سامیسی مندرج بولان ذاتلردن عبارت انجمن ده تشکل ایتیش بولدی. شیخ الاسلام اقدی نائل رشید و طلعت بکه لره عموم انجمن اعضا لری رلکده اوله رق بوموقدری تکرار طولاشدق بنم انتخاب ایتدیکم شهید علی پاشا کتبخانه سی پک بکندیله. هان پروژه سنک ا کالیی طلعت بکه تکرار ایلدیله. اقدیجه باشلامش اولدیغی جهتله بش کونه قدر ا کمال اولنه جغنی سوبلیدی. اولوقت اوقاف اسلامیه موزه سی رئیس ی بولن صدر اسبق فؤاد

ذاتاً بیان مجلس مخصوص وکلا، بوکتابلری و قضااتیک ایچون بر مناب محل آراداغی ایشدیجی پک زیاده تقدیر ایدرک طلعت پاشا مرحوم، شیخ الاسلام و اوقاف هان یون ناظر ی. بولان خبری اقدی به بریحی تذکره نیک یازنسی بیان ورجا ایتیش، مرحوم خبری اقدی ایسه ذاتاً معارف پرور بر ذات عالی قدر اولدیغندن هان فرداسی کونی مذکور تذکره ی یازده رق مکتوبی سابق نافذ پک اقدی به تویدعاً سنده کزده کوندرمش و جواب موافقت او زرنه مطلبک در حال اسعافی ایچون فرداسی کون او توموبیلرله کزیمکه قرار ویرمش ایدی. ایشته و قنک سائر بنساری کزدکدن صکره شهید علی پاشا مرحوم کتبخانه سی اوکنه کلدک. اوموقه اومناظره اولطافت هرایه جله سی حیران قالدیلر بکاصورت انتخابدن طولانی تشکر ایتدیله. زردبانلردن جیوق بنساک هر طرفی کزدک. هیچ بر قضااتی یوق اوج قات فوقانی و متین و سنکین بر بنا که انجیق اولور. بجزه لرک دمی لر سی بیله موجود هان قبول لری جا، کانلری ی دولاب لری بالاعمال

اوندن اوج کیچه صوکره به قدر نه کیچم کیچه ونه ده کوندوزم کوندوز. فقط برشی ایله متسلی اولوردم که هر کیچه برهان اقدی قرائتخانه به کلیر بوکون معارف ناظر ی برنده بولمادقلری خبر ویردی. دزدیجی آقشام برهان اقدی کال حدنه قرائتخانه به کلدی. دیدی که - بوکون معارف ناظر ی برنده کوردم. کتابه کتبخانچیک یکر ی لیرا قیمت فویدوغندن بحث ایتدم و کتبخانه عمومیدن یازلان جوابنامه ی ویردم. جوابا کال عز ووقار ایله نه سوله سه بکنیر سکر «هابدی هابدی یکر ی لیرا نه بن برکتبخانه طولوسی کتاب آ لیریم کتبخانی کوتورده اوقیات ایله زرمه ایستره کصات» بنده کال حدنه کتبا ی آلوب طیشاری به چقدم هان طوغریجه پک اوغله کیده جک معارف ناظر ی نه، فر نکره کتبا ک قاچ غروشه صاندلیغی کوسترمه کچدم. فقط سکا اولان وعدم خاطر مه کلدی. بوکونلک کیتدم صاحبی اوتوز لیرا ایستور. اگر اوتوز لیرا ویرسه ک یازین کتبا ی سکا کتیریم دیدی. ظاهر ی بر طاق عدم موافقتدن صکره یازین کتاب بزه کتیر یلر سه او بوشوله جغنی امید ایدرم دیدم حالبوکه او سرده خانه مددی نقد موجود یکر ی لیران عبارت ایدی. چنبرلی طاشده بروم صراف واز ایدی. هروقت آلیش ویریش ایدرم. صاحبین کیتدم. اون لیرا ایسته دم. برای صکره ویرمک ایچون معاش جز و داغی قار شوقی بر اقیه دیدیم. بنظن

معارف نظارتی آلیسه آرسندن بعض نادانک یاراق فویراماسی احتیالی ده در پیش ایله تأسفر ایدردم. هر کس داغلمنه باشلادی بنده کیتیمکه حاضر لاندیم. موسم قیش وهوا صووق ایدی. برده انده بو بوک برکتبا اولدیغی حالده برهان اقدی ایچری به کیرمه سونی کلوب قاز شیمده اوطوردی. بیوز کز یاقزدیدی. برده نه باقیم تورک لسانه، تورک اشعار نه، تورک ضروب امثالنه، تورک ایللری نیک کروی خریطه سنه، تورک یاراق لری نیک رسنه تورک قدیم یاز سنه داثر خلفای عباسیه زماننده یازلش بر کتاب و حتی آمریقا نیک کشفندن درت بشیوز سنه قدر اول تألیف اولدیغی حالده کتبا خریطه سنده جا باغلا نامیله آسرقاده موجود، سه و یچمدن عادتاً چیلدیریم جم. فقط اصلاً تمکینی بوز میوردم. باغی برکتبا مطالعه ایدیوزم وضعیتمده بولتیوردم. کتابه ممکن اولدیغی قدر کوز کزدیر کدن صکره برهان اقدی نیک، نصل اقدیم کتبا ی بکندی کزی. کتبا چیلرک تخمین ایتدی کزی یکر ی لیرا به ویرلمی یوقه ده زیاده ذکر ی وار میدر. سؤالنه جوابا یکر ی لیرا نیک مناسب بر قاندر هان ویرکزدیدم. قانقر بکیدرکن شاید معارف نظارتی آلا زنه صاقین باشقه بره کوتورمه بکا کتیر بن سکا آریجه اوج لیرا اگر ایسه ده ویریم دیدم. اوکونه قدر مدت عمر مده بوله برسوزی لسانه آلا مشدم. ایشته اوکون مجبور اولدم.

پاسازاده رشاد فوآد بك مرحوم ایله اکثر کجه لری برلش، کده اولدیغیز جهته استانبولک بر جوق موقننه مرجع اولان بویه مهم و تاریخی و عالی وجهه تخریح علی انتخاب ایندیگمدن دولای نه بولده تقدیر لر، تشکر لر ایتمک خصوصنده شاشیروب قالمده اولدیغی سویلوردی .

وقتا که بر قاج کون صکره پروزه سی یئدی . یئنه شهید علی پاشا کتبخانه سی موقننده طوبلاندیق . طلعت بك کتبخانه نك اطرافك دیوار لرینه وار نجه به قدر بتون مصرفی ۸۰۰ لیرادن عبارت اوله جغنی سویلیدی و پروزه سی کو ستردی کال تقدیر ایله قبول و یازین ایشه باشلانماسی طلعت بك امر اولدی .

هر شی یئدی . آرتق سوز سوز بلمک صرعه سی بکا کلدی . طلعت بك خطا ب دیدم که بن بوینای ایجار ایله ایستوردم . چونکه نیم کتابلریمه کافی ایدی . مادامکه ششمی ایش بوودی و ایشه اوقفه نظر دیندی .

بوایشدن فراغت ایتمد دیدم . شیخ الاسلام افندی حضرت لری جوابه آغاز ایدوب بیوردیلر که شیخ الاسلام اسبق فیض الله افندی مدرسه

کتبخانه سی تعمیر ایه بن الی ایدن بری الی بیک لیرا

ایدیور ایدم که جزو دانی رافقه نه حاجت واردد بر ایکی لیرا گذشته ایستمک شرطیله در حال بیورک اقدم دیهرک اون لیرایی و بره جک، انه قلم آلوب بر شیلر حساب ایتمدی . نهایت ایکی آبی صکره و بزمک شرطیله ایسته دیککنز شو اون لیرایه بش لیرا گذشته و بره جککنز دیدی . الحاصل هر کیمه مراجعت ایتمد ایسه اون لیرا بوله مدم . مأیوساً خانهمه عودت ایتمد . بر آرز صکره کتاب ایله برابر بره انده کلدی . یک دوشونبور و کتابه باقیوردم . دوشوندیگم اوتارنجه قدر هیچ پر کیمسه به جناب حق پازم یوقدر دیدر تاعامش ایکن شمدیلک پازم یوقدر اون لیرا بورج قالسون دیکه اوتان یوردم . هایدی جاسارت ایدوب سویلیم بعض اعتذار بیانیه قبول ایتمزه ، بن ایچون دها مشکل بر بلا ایدی . بن بوز لر نی دوشونتمکده ایکن قیو چانندی . برده باقیبر که مرحوم فائق رشاد بکدر . هان قابویه قوشدم مرحوم ایچری به کیرنجه ایلك سوزم بک افندی اوزر یکزده اون لیرا وارمیدر ، اولدی . جواباً اوزرمده یوق اما اویمده واردد ایستر ایسه ک کیدوب کتیریم دیدی هایدی طورمه کیت کتیر اما چابوق کل دیدم . بو تلاشک سینی صودی شیمدی سویلیمم . کیتده کل صکره آکلار سک جوانی و وردم ، یوقاری بیچوب بر کنینش نفسله برهانه ایشته بکری لیرا اون لیرایی شیمدی کلجک اوتوز لیرایه صاندیفیکه دائر یاز علم و خبری دیدم . برهان علم و خبری یازدی چوق سورمه دن فائق رشاد بکده اون لیرا ماینیزی فصل ایسون .

ایله کلدی . برهان اوتوز لیرایی آنچه اقدم بوکتاک بدیلدر یا بکا وعدا یئتیکنز اوج لیرا زرده دیمسونی . دیدم که ای برهان کور یورسک که استقراس صورتیله اوده دم بش پازم قلندی . هر ابقی آلدیغیم و قلدردم کل هر ایدم بر لیرا و برمک صورتیله اوده دم راضی اولدی و اولجه اوده دم . برهان کیدر کن کتایی اوتوز لیرایه آلدیغیمه دائر بندن برویقه ایستدی سینی صورتیله امرالله افندیگ هایدی بکری هایدی بکری لیرایه بر کتبخانه کتاب آلیم سوزی بکا یک زاده تأثیر ایندی کور توروب کورسته جیم دیدی یازوب ویزدم . آقشامه یاقین دیوان یوننده کز ییوردم معارف نظارتندن ایکی ذات چیقدی . مفتش لردن ایشلر بری دیکرته بی کورسته رک بر شی سویلیدی هر ایکیسه ده یانمه کلدیلر اوزات بکا ، امیری افندی سزمیسکزد دیدی . اومت جوانی آنچه اقدم او کتبا سده نه مزیت کوردیکز که اوتوز لیرایه آلدیکز دیمه سوننی جواباً سترک کی معارف مأمور لیک زهانه نظر آ فی الحقیقه او کتبا سده بنن غروش قیبت یوقدر ، اونی بویه قیستلر بر فایه آتخی امیری کی احق آلیر جوانی و بره رک صاوشدم . آکلاملای حالیز کی امرالله افندی کی فاضل معارف و برور ظن ایندیگمز بر ذات بر کتایی بکری لیرایه آلمادینی حالده بر ایکی سنه صکره یئنه او معارف نظارت بوکتا بدن طولایی واقعه اولان خدمت نامه بکا او چیوز آلتسون تکلیف ایلدی . حالا بکا اعتراض ایدنلرده عجب ازرهجه اولسون انصاف وارمیدر؟ وارسون لیرایه تاریخ ، ماینیزی فصل ایسون .

ایدیور ایدم که جزو دانی رافقه نه حاجت واردد بر ایکی لیرا گذشته ایستمک شرطیله در حال بیورک اقدم دیهرک اون لیرایی و بره جک، انه قلم آلوب بر شیلر حساب ایتمدی . نهایت ایکی آبی صکره و بزمک شرطیله ایسته دیککنز شو اون لیرایه بش لیرا گذشته و بره جککنز دیدی . الحاصل هر کیمه مراجعت ایتمد ایسه اون لیرا بوله مدم . مأیوساً خانهمه عودت ایتمد . بر آرز صکره کتاب ایله برابر بره انده کلدی . یک دوشونبور و کتابه باقیوردم . دوشوندیگم اوتارنجه قدر هیچ پر کیمسه به جناب حق پازم یوقدر دیدر تاعامش ایکن شمدیلک پازم یوقدر اون لیرا بورج قالسون دیکه اوتان یوردم . هایدی جاسارت ایدوب سویلیم بعض اعتذار بیانیه قبول ایتمزه ، بن ایچون دها مشکل بر بلا ایدی . بن بوز لر نی دوشونتمکده ایکن قیو چانندی . برده باقیبر که مرحوم فائق رشاد بکدر . هان قابویه قوشدم مرحوم ایچری به کیرنجه ایلك سوزم بک افندی اوزر یکزده اون لیرا وارمیدر ، اولدی . جواباً اوزرمده یوق اما اویمده واردد ایستر ایسه ک کیدوب کتیریم دیدی هایدی طورمه کیت کتیر اما چابوق کل دیدم . بو تلاشک سینی صودی شیمدی سویلیمم . کیتده کل صکره آکلار سک جوانی و وردم ، یوقاری بیچوب بر کنینش نفسله برهانه ایشته بکری لیرا اون لیرایی شیمدی کلجک اوتوز لیرایه صاندیفیکه دائر یاز علم و خبری دیدم . برهان علم و خبری یازدی چوق سورمه دن فائق رشاد بکده اون لیرا

هر شی یئدی . آرتق سوز سوز بلمک صرعه سی بکا کلدی . طلعت بك خطا ب دیدم که بن بوینای ایجار ایله ایستوردم . چونکه نیم کتابلریمه کافی ایدی . مادامکه ششمی ایش بوودی و ایشه اوقفه نظر دیندی .

کتبخانه سی تعمیر ایه بن الی ایدن بری الی بیک لیرا

ایدیور ایدم که جزو دانی رافقه نه حاجت واردد بر ایکی لیرا گذشته ایستمک شرطیله در حال بیورک اقدم دیهرک اون لیرایی و بره جک، انه قلم آلوب بر شیلر حساب ایتمدی . نهایت ایکی آبی صکره و بزمک شرطیله ایسته دیککنز شو اون لیرایه بش لیرا گذشته و بره جککنز دیدی . الحاصل هر کیمه مراجعت ایتمد ایسه اون لیرا بوله مدم . مأیوساً خانهمه عودت ایتمد . بر آرز صکره کتاب ایله برابر بره انده کلدی . یک دوشونبور و کتابه باقیوردم . دوشوندیگم اوتارنجه قدر هیچ پر کیمسه به جناب حق پازم یوقدر دیدر تاعامش ایکن شمدیلک پازم یوقدر اون لیرا بورج قالسون دیکه اوتان یوردم . هایدی جاسارت ایدوب سویلیم بعض اعتذار بیانیه قبول ایتمزه ، بن ایچون دها مشکل بر بلا ایدی . بن بوز لر نی دوشونتمکده ایکن قیو چانندی . برده باقیبر که مرحوم فائق رشاد بکدر . هان قابویه قوشدم مرحوم ایچری به کیرنجه ایلك سوزم بک افندی اوزر یکزده اون لیرا وارمیدر ، اولدی . جواباً اوزرمده یوق اما اویمده واردد ایستر ایسه ک کیدوب کتیریم دیدی هایدی طورمه کیت کتیر اما چابوق کل دیدم . بو تلاشک سینی صودی شیمدی سویلیمم . کیتده کل صکره آکلار سک جوانی و وردم ، یوقاری بیچوب بر کنینش نفسله برهانه ایشته بکری لیرا اون لیرایی شیمدی کلجک اوتوز لیرایه صاندیفیکه دائر یاز علم و خبری دیدم . برهان علم و خبری یازدی چوق سورمه دن فائق رشاد بکده اون لیرا

Kaynakça

- AKALIN, Şükrü Halûk (2008). *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKAR, Ali (2005). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ATALAY, Besim (1992). *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ali Emiri Efendi (1922). "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti" *Tarih ve Edebiyat*, 1/3, 31 Teşrinievvel 1338 (Ekim 1922), s. 53-65.
- ÇELİK, Kemal (1988). *Ali Emiri, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri, 1857-1924*, T.C. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kafalı), Ankara.
- EFE, M. Yahya (2003). *Kilisli Muallim Rif'at Bilge*; (2. Baskı), Ankara: Kilis Yardımlaşma Derneği Yayını.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican-AKKOYUNLU Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâtî't-Türk, Giriş- Metin- Çeviri- Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDOĞAN ÇELTİK, Seher (2015). *Ali Emiri'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, Mustafa (1994). "Dîvânü Lugati't-Türk" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, IX, 446-449, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
- KORKMAZ, Zeynep (1995). "Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lûgati't Türk", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, s. 254-260. Ankara: TDK Yayınları.
- TEVFİKOĞLU, Muhtar (1989). *Ali Emiri Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.